

SENATOROWIE PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY W OKRESIE SEJMU CZTEROLETNIEGO

Głównym problemem badawczym niniejszych rozważań jest analiza porównawcza postaw senatorów prawobrzeżnej Ukrainy podczas obrad Sejmu Czteroletniego przy uwzględnieniu ich narodowości (pochodzenia). Powyższym badaniom poddani zostali: biskup kijowski oraz senatorowie świeccy (województwie i kasztelanowie) czterech województw: podolskiego, braclawskiego, wołyńskiego i kijowskiego. Poza wyjątkową inicjatywą Onufrego Morskiego kasztelana kamienieckiego działalność na polu parlamentarnym pozostałych wojewodów i kasztelanów dwóch województw: braclawskiego i podolskiego była znikoma. Większość senatorów prawobrzeżnej Ukrainy przystąpiła do konfederacji sejmowej. Wśród 17 zagorzałych oponentów Konstytucji 3 Maja znalazł się senator wojewoda wołyński Hieronim Janusz Sanguszko. Jednocześnie inny senator prawobrzeżnej Ukrainy – kasztelan kijowski Józef Lubomirski był członkiem fundatorem Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji 3 maja. Aktywnością parlamentarną wykazało się podczas Sejmu Czteroletniego województwo kijowskie. Głównie za sprawą senatora biskupa Kacpra Cieciszowskiego. Ciekawa i inspirująca do dalszych badań jest postawa polityczna wojewody kijowskiego Józefa Stempkowskiego.

Słowa kluczowe: *Sejmu Czteroletni; Ukraina.*

Głównym problemem badawczym niniejszych rozważań będzie analiza porównawcza postaw senatorów prawobrzeżnej Ukrainy podczas obrad Sejmu Czteroletniego przy uwzględnieniu ich narodowości (pochodzenia). Powyższym badaniom poddani zostali: biskup kijowski oraz senatorowie świeccy (województwie i kasztelanowie) czterech województw: podolskiego, braclawskiego, wołyńskiego i kijowskiego. Przy analizie badawczej tej grupy senatorów uwzględnione zostały głównie ich postawy względem głównych materii poruszanych i rozwiązywanych na tymże sejmie, a zatem: sprawa etatu wojska, rozwiązanie Rady Nieustającej, projekty reform społeczności lokalnych, sprawa następstwa tronu czy wreszcie ustawa rządowa. Analiza postaw senatorów wojewodów, kasztelanów prawobrzeżnej Ukrainy odnośnie powyższych kwestii stanowi twórcze zagadnienie badawcze, które może zostać oparte na szerokiej bazie źródłowej. W pierwszej kolejności należy wymienić zbiory mów, zawierające wypowiedzi senatorów podczas kolejnych zgromadzeń, diariusze sejmowe, jak również bogatą korespondencję i pamiętniki z tego okresu [1–5].

W polskiej historiografii pośród prac odnoszących się do czasów stanisławowskich nie

zabrakło również prac na temat składu ilościowego, jak również jakościowego Senatu. W XIX w. autorami takich dzieł byli Jan Wincenty Bandkie oraz Joachim Lelewel, spod którego pióra wyszła bardzo dokładna synteza [6, 7]. W literaturze przedmiotu mamy również spisy urzędów senatorskich. W pierwszej kolejności należy wymienić prace Józefa Wolffa *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego* oraz Juliusza Bleszyńskiego *Spis senatorów i dygnitarzy koronnych z XVIII w.* [8; 9 s. 1–116]. Z nowszych wydań uwzględnić wypada spisy urzędów nadwornych i centralnych Rzeczypospolitej do końca XVIII wieku [10–13].

Przy badaniu postaw senatorów bardzo pomocna może okazać się metoda badawcza, jaką są badania prozopograficzne. W tym miejscu należy odwołać się do twórcy tej metody historyka brytyjskiego Ludwika B. Namiera (Niemirowski) i jego prac [14; 15]. Ich metodologiczne nowatorstwo polegało na zastosowaniu podejścia prozopograficznego w badaniach nad historią brytyjskiego parlamentu w XVIII wieku. Podstawowym pytaniem z nurtu prozopografii będzie wpływ pochodzenia na postawy senatorów. Powyższa metoda dawać może oryginalny metodologiczny wkład w przedstawiane

badania. Ze względu na zakrojony zakres niniejszych rozważań analizie badawczej poddani zostali wybrani przedstawiciele z danej grupy senatorów, tj. wojewodów i kasztelanów prawobrzeżnej Ukrainy. Głównym kryterium wyboru było pochodzenie, ale również przy analizie badawczej brane mogą być pod uwagę kwestie zamożności i wykształcenia senatora.

Poważne zmiany ilościowe zaszły w Senacie po unii realnej polsko-litewskiej z 1569 r. i związanej z nią inkorporacji ziem do Korony. Według wyliczeń Stanisława Kutrzeby w 1768 r. w izbie zasiadało 153 dostojników; po pierwszym rozbiorze w 1775 r. – 154 (13 biskupów, 35 wojewodów ze starostą żmudzkiem, 90 kasztelanów i 16 ministrów), natomiast w 1790 r. stan senatorów wynosił 155 (121 senatorów koronnych i 34 senatorów litewskich; w tym 14 biskupów: 10 koronnych i 4 litewskich; 35 wojewodów: 24 koronnych i 11 litewskich; 90 kasztelanów: 79 koronnych i 11 litewskich; 16 ministrów: 8 koronnych i 8 litewskich) [16; s. 78].

Senat w czasach rządów króla Stanisława Augusta funkcjonował w ramach sejmów skonfederowanych, delegacyjnych oraz tzw. «wolnych». Zawijazana konfederacja przed sejmem miała służyć jako zaporę przed jednomyślnością, liberum veto. Sposób zastosowania konfederacji w czasach sejmów stanisławowskich znacznie został poszerzony. Stanisław Kutrzeba pisał o dwóch praktykach (...) *Albo sejm – jak to dawniej się zdarzało – zbierał się w czasie, kiedy w kraju zawijazana była konfederacja generalna i z tej racji za skonfederowany był uważany, a więc jako decydujący większością głosów (...) Albo też – i to była już zupełna nowość – sam sejm się wiazął w konfederację; w taki sposób skonfederowanymi stały się sejmy z lat 1773–1775, 1776 i 1778–1792 (...)* [16 s. 167–168]. Biorąc pod uwagę, iż w 1773 r. najpierw powstała konfederacja Ponińskiego, to tylko w 1788 r. sejm wiazął konfederację. W przypadku sejmów z lat 1773–1775, 1776 i 1778–1792 należy wymienić jeszcze dwa rodzaje, w jakich dochodziło do wiazązania konfederacji. W pierwszym przypadku konfederację wiazázowano po zebraniu się sejm (1773–1775, 1788–1792), w drugim król wiazázował konfederację przed sejmem w Radzie Nieustajacej i następnie sejm do niej przystępował (1776). Również Sejm

Czteroletni, o czym była mowa powyżej, obradował pod węzłem konfederacji (konfederacja wiazázana w sejmie), obie izby pracowały zatem jako złączone a konfederacja uchylała jednomyślność i zabezpieczała od liberum veto [16; s. 167–168].

W okresie obrad Sejmu Czteroletniego senatorami prawobrzeżnej Ukrainy byli z województwa braclawskiego: wojewoda Maciej Lanckoroński (1772–1789), wojewoda Marcin Grocholski (1790–1795), w latach 1774–1790 senator Marcin Grocholski był kasztelanem braclawskim. W 1790 r. na urzędzie kasztelana zastąpił go Antoni Jan Czetwertyński Światopełk, który był członkiem konfederacji Sejmu Czteroletniego. Z województwa podolskiego: wojewoda Jan Jakub Zamoyski (1770–1790), wojewoda Leonard Marcin Świejkowski (1790–1793) – był członkiem konfederacji Sejmu Czteroletniego [17; s. 309], ponadto figurował na liście posłów i senatorów posła rosyjskiego Jakuba Bułhakowa w 1792 r. Lista ta zawierała zestawienie osób, na które strona rosyjska może liczyć przy rekonfederacji i obaleniu dzieła 3 maja [18; s. 46]. Wojewoda Leonard Marcin Świejkowski był także konsyliarzem konfederacji generalnej koronnej w konfederacji targowickiej [19 s. 163]. Wśród kasztelanów województwa podolskiego byli: kasztelan kamieniecki Antoni Bogusz (1782), kasztelan kamieniecki Leonard Marcin Świejkowski (1782–1790), kasztelan kamieniecki Onufry Morski (1790–1793). Senatorami województwa wołyńskiego byli: wojewoda Hieronim Janusz Sanguszko (od 1775), przeciwnik Konstytucji 3 Maja. Senator Sanguszko figurował na wymienianej powyżej liście posłów i senatorów posła rosyjskiego Jakuba Bułhakowa [18; s. 272]. Był również konsyliarzem konfederacji generalnej koronnej w konfederacji targowickiej [19; s. 163]. Kasztelanem wołyńskim był Franciszek Młocki (od 1784) członek konfederacji Sejmu Czteroletniego. W czasach Sejmu Wielkiego senatorami województwa kijowskiego byli: biskup kijowski Kacper Cieciszowski (1785–1798), wojewodowie: wojewoda Józef Gabriel Stempkowski (1785–1791), wojewoda Antoni Protazy Potocki (1791–1793) oraz kasztelanowie: kasztelan kijowski Józef Gabriel Stempkowski (1772–1785), kasztelan kijowski Aleksander Lubomirski (1785–1790), kasztelan kijowski Józef Lubomirski – brat Aleksandra (1790), kasztelan

owrucki Antoni Rybiński (1790–1794) członek konfederacji targowickiej województwa kijowskiego w 1792 r., kasztelan żytomierski Stanisław Kostka Pruszyński (1786–1795).

Spśród senatorów wojewodów i kasztelanów prawobrzeżnej Ukrainy jedynie kasztelan kamieniecki Onufry Morski, wojewoda wołyński Hieronim Janusz Sanguszko oraz senatorowie kijowscy odznaczyli się większą aktywnością na Sejmie Wielkim. Wojewoda braclawski Maciej Lanckoroński zmarł w 1789 r. i z tego też powodu nie jest brany pod uwagę w niniejszej analizie badawczej. Jego następca wojewoda Grocholski Marcin nie wykazał większej aktywności podczas obrad sejmowych. Jak pisał Karol Rolle autor biografii senatora (...) *W dniach majowych malkontenci liczyli na Grocholskiego, jako również na przeciwnika ustawy, jednak zawiedli się na nim, bo do żadnej protestacji nie przystąpił ani w Warszawie, ani w Braclawskim, lecz przeciwnie w lutym i w kwietniu 1792 r. zabiegał o to, by sejmiki braclawskie uchwałyły zaprzysiężenie Konstytucji 3 Maja i wysłanie delegacji z podziękowaniem do króla, do czego w rzeczy samej doszło i król listem z 23 IV dziękował Grocholskiemu za ten sejmik pod laska jego syna, Jana Duklana, oboźnego polnego koronnego odbyty (...)* [20; s. 587].

Wcześniej senator Marcin Grocholski był kasztelanem braclawskim. W 1790 r. na urzędzie kasztelana, o czy była mowa powyżej, zastąpił go Antoni Jan Czetwertyński Światopełk. Był ostatnim kasztelanem braclawskim do 1796 r. Wcześniej w 1785 r. był przedstawiany przez Radę Nieustającą jako kandydat do kasztelanii kijowskiej, jednakże bezskutecznie. Na Sejmie Czteroletnim, występował początkowo jako poseł braclawski, jednakże nie odegrał żadnej roli, pomimo iż był członkiem konfederacji Sejmu Czteroletniego. Autor biogramu senatora Julian Nieć tak pisał o pośle, późniejszym senatorze (...) *stronniki królewski, baczny i posłuszny ustawom Sejmu Czteroletniego i konstytucji majowej, łagodził opozycję braclawską. W r. 1792 sam nie zaciągnął się do armii, gdyż po pojedynku w r. 1776 utracił władzę w ręce, za to informował króla o ruchach wojsk walczących, dozwolił werbować rekruta ze swoich włości, wysuwał projekty, nieraz bardzo udatne, podatkowe i wojskowe, jak np. stworzenia 15 000 korpusu strzelców, mającego osłonić lewe skrzydło wojsk polskich,*

walczących już na Wołyniu (...) [21; s. 360].

Onufry Morski późniejszy senator kasztelan kamieniecki, początkowo był posłem na Sejm Czteroletni. Kasztelanem kamienieckim został mianowany 19 listopada 1790 r., zatem w trakcie obrad sejmu. Podczas kampanii sejmikowej 1788 r. Onufry Morski znalazł się na liście puławskiej kandydatów na posłów. Powyższemu sprzeciwiała się Izabela Czartoryska główna inicjatorka przygotowań sejmikowych. Ostatecznie sejmik podolski zakończony został sukcesem Czartoryskich a Morski późniejszy kasztelan kamieniecki otrzymał mandat poselski z województwa podolskiego. Jak podaje Andrzej Zahorski, autor biogramu Onufrego Morskiego, miał on w ostatniej chwili przejść na stronę regalistów i zobowiązać się do lojalności wobec króla [22; s. 787–789]. Początkowo Morski opowiadał się po stronie ugrupowania hetmańskiego Ksawerego Branickiego. To ostatnie potwierdza mowa późniejszego senatora na 12 sesji z dnia 3 listopada 1788 r., w której wypowiedział się przeciw Departamentowi Wojskowemu, a za utworzeniem Komisji Wojskowej (...) *Ale gdy widzę w propozycji ad Turnum podanej, że tylko simpliciter między Departamentem a Komisją wotować mi przychodzi, bojąc się, aby, gdyby się Departament utrzymał pluralitate, też sama pluralitas warunków JW. Braclawskiego w późniejszym Wotowaniu nie odrzucała lub nie przeistoczyła, które by Rada Nieustająca w swoim czasie wytlumaczyć ad libitum mogła, jak często czynić zwykła, biorę przed się bezpieczniejszą drogę, i dlatego jedynie za Komisją ściśle opisać się mającą przeciw Departamentowi Wojskowemu piszę się negative (...)* [1; s. 291]. Wkrótce Morski związał się z Ignacym Potockim i Stanisławem Małachowskim, marszałkiem sejmu. Na sesji z 19 stycznia 1789 r. głosował za zniesieniem Rady Nieustającej. Swoje zdanie o Radzie Nieustającej wyraził już wcześniej na sesji z 3 listopada 1788 r., (...) *Niepożytecznych lub szkodliwych owoców kosztować dłużej nie chcąc, gałązki tylko obcinać, pień Drzewa zostawując w całości, jest to chcieć widzieć, te odcięte gałązki nazad z czasem odrastające, y pracę swoją nadal bezskuteczną; w tym widoku uważam ja Projekt J. W. Wilkomirskiego, i sądzę, że szkodliwe Drzewo lepiej z korzeniem wyciąć, aniżeli oczyszczaniem go i obcinaniem ustawicznie się zaprzętać, lepiej wrócić się do Rady z Senatu y z Ministrów złożonej, pod której*

szanownym y starożytnym cieniem, tak długo bezpiecznie Kraj nasz spoczywał; lepiej tę Radę z ustaw naszych wymazać, którą przemoc Sąsiedzka umyślnie tym uknowała celem, y tym urządziła sposobem, aby Naród zaborem Krajów ukrzywdzony, z niemocy y słabości swojej nigdy nie powstał, a Obrady nasze wewnętrzną walką z tąż Radą zawsze zakłócone, czczym tylko y nieczynnym były obrządkiem, wolność zaś nasza tak wewnętrzna jak zewnętrzna próżnym tylko cieniem, y nazwiskiem zostawszy, podległość naszą y polityczną niewolę na zawsze uwieczniły (...) [1; s. 134]. Onufry Morski solidaryzował się również z uchwałą o armii stutysięcznej. Przy tej ostatniej dowodził konieczność przyspieszenia spraw podatkowych i w z związku z tym wniosował 3 I 1789 r. odczytanie projektu ks. Michała Ossowskiego dotyczącego reform skarbowych [1; s. 134].

Aktywność parlamentarna późniejszego kasztelana kamienieckiego przejawiała się w różnych materiałach podejmowanych na Sejmie Czteroletnim. Jedną z nich była sprawa ewakuacji wojsk rosyjskich z terenu Rzeczypospolitej. Onufry Morski domagał się opuszczenia przez wojska rosyjskie terenów południowych Rzeczypospolitej. Jednocześnie postulował za powołaniem mieszanej komisji polsko-rosyjskiej w celu policzenia kosztów związanych ze stacjonowaniem obcych wojsk [22; s. 788]. Kwestia ewakuacji wojsk rosyjskich związana była ściśle z wrzeniem i buntami na Ukrainie [23; s. 211–230]. W tej ostatniej sprawie Morski przestrzegał przed powołaniem pospolitego ruszenia, uważając że może to spowodować Rosję do wojny. Sądził, że Szczesny Potocki da sobie radę z wrzeniem chłopskim na Ukrainie.

Andrzej Zahorski podał, iż jedną z najlepszych mów Morski wygłosił 17 września 1790 r. Było to zatem na krótko przed tym, jak awansował na kasztelaniego kamieniecką. Autor biogramu pisał, że Morski (...) *Dał tu obszerny wywód historyczny uzasadniając, że elekcje królów były w Polsce okazją do mieszania się obcych i wzrostu potęgi magnatów i stwierdził: «Ja z woli województwa mojego stoję przy korzyściach z ustanowienia sukcesji wynikających» i domagał się, aby sejm w tej sprawie wystąpił z uniwersalem do całej szlachty...* [22; s. 788]. Wkrótce potem 19 listopada 1790 r. został mianowany kasztelanem i odtąd zasiadał w izbie senackiej.

W materiałach ustrojowych senator Morski w mowie z 7 stycznia 1791 r. wystąpił z wnioskiem reformy sejmików, jednocześnie podkreślając niebezpieczeństwo cudzoziemskich intryg. W lutym 1792 r. «zlecone Morskiemu przez króla sejmiki podolskie wyraziły poparcie dla prac sejmowych i wyznaczyły delegatów, którzy mieli dziękować królowi za konstytucję» [22; s. 789]. W czerwcu 1792 r. Stanisław August polecił Morskiemu przeciwdziałać na Podolu agitacji targowickiej. W związku z powyższym wspólnie z bratem Tadeuszem senator przedstawił królowi projekt stworzenia oddziałów ochotniczych na Podolu. Jak podaje autor biogramu kasztelana (...) *Za swoją działalność Morski z inicjatywy Szczęsnego Potockiego został pozwany uniwersalem z 18 VII 1792 r. pod sąd konfederacki (...) Zakwestionowana została mu również godność kasztelana, jako nadana przez sejm «rewolucyjny». W odpowiedzi Morski nie uznał godności Szczęsnego jako marszałka generalnego oskarżając go o sprowadzenie do kraju wojska rosyjskiego (...)* [22; s. 789].

Wojewoda wołyński Hieronim Janusz Sanguszko związany początkowo ze stronnictwem królewskim stopniowo, zwłaszcza od 1785 r., przechodził na stronę obozu magnackiej opozycji. Tą zasadniczą zmianę postawy politycznej senatora widzimy najpełniej podczas sejmu z 1786 r., kiedy to wspólnie z Kazimierzem Nestorem Sapiehą, Stanisławem i Józefem Jabłonowskimi i in. zaatakował projekt regulaminu wojskowego przygotowany przez Departament Wojskowy (regulamin autorstwa gen. Jana Komarzewskiego). Na Sejm Czteroletni przybył dopiero z początkiem 1789 r., przystępując 9 stycznia tegoż roku do konfederacji sejmowej. Na sesji z dnia 19 stycznia wojewoda Sanguszko wygłosił mowę przeciwko Radzie Nieustającej (...) *Powinność moja, obowiązek przysięgi, quidquid nocivi scivero, avertam, rozkazują mówić mi tak prawdę, jak przeświadczenie i myśl nikomu nie podległa istotne na celu mająca uszczęśliwienie Ojczyzny mówić rozkazuje. Mówię więc, że Rada Niestająca uchylona, robi W. K. Mci spokojność, Narodowi pomyślność, którego miłość nadgrodą będzie W. K. Mci za utraconą tę Radę, z której więcej W. K. Mć przykrości, jak pomocy miałeś; widząc, że nad granice opisane sobie Prawem postępowała, że stawiała się*

coraz Narodowi straszniejszą, nie mogą tylko iść za zdaniem, mnie poprzedzających godnych Biskupów i Senatorów dla tego piszę się affirmative (...) [1; s. 227]. Na sesji z 6 marca 1789 r. Sejmu Czteroletniego Sanguszko potępił sejm delegacyjny 1773–1775, na którym właśnie został powołany w skład pierwszej Rady. Wystąpienie owo przyjęte zostało z wielkim aplauzem, gdyż Sanguszko zgłosił jednocześnie «gotowość zrzeczenia się przyznanych mu wtedy prawem emfiteutycznym starostw czerkaskiego i kazimierskiego lub ofiarowania czterech kwart z tych dóbr» [24; s. 485]. Największy protest jednakże wyraził senator wobec uchwalenia Konstytucji 3 maja, był jednym z siedemnastu jej oponentów wygłaszając takie słowa «Przemoc, która się okazuje na dzisiejszej sesji gwałt praw kardynalnych, ustawa sukcesji tronu polskiego, wszystko to zbliża upadek wolności i szczytu imienia wolnego narodu» [24; s. 485]. Dodać w tym miejscu należy, iż w swym stanowisku wobec ustawy rządowej wojewoda był odosobniony od reszty Wołyniaków. Ci ostatni podpisali list dziękczynny za konstytucję. Pisarz polny koronny Kazimierz Raczyński dobitnie stwierdził wówczas, iż senator Sanguszko «jako przedstawiciel obywatelstwa wołyńskiego powinien raczej chwalić, niż ganić zdanie większości» [24; s. 485]. Ostatecznie wojewoda Sanguszko w grudniu 1791 r. znalazł się na liście posła rosyjskiego Bułhakowa.

Jak wynika z powyższych zestawień senatorów kijowskich na scenie Sejmu Czteroletniego mieliśmy: biskupa kijowskiego Kacpra Cieciszowskiego, dwóch wojewodów kijowskich: Józefa Gabriela Stempkowskiego (nie uczestniczył w obradach sejmu, ale był aktywny) oraz Antoniego Protazego Potockiego, kasztelana kijowskiego Józefa Lubomirskiego oraz kasztelanów żytomierskiego i owruckiego.

Biskupa kijowskiego Kacpra Cieciszowskiego nazywano mężem bożym, ojcem ludu. Równie hojny, jak pisał ks. Wysocki senator (...) *budował kler i wiernych świętością osobistego życia, przeznaczał znaczne sumy z osobistych funduszków na tworzenie nowych parafii, był w szczególny sposób opiekunem ludu przez zakładanie szkół i przytułków. Jako polityk niczym się nie odznaczył, choć wziął aktywny udział w pracach Sejmu Wielkiego (...)* [25; s. 63, 64]. Jak podaje bp Michał Godlewski

autor biogramu senatora (...) *W czasie Sejmu Wielkiego bronił gorliwie praw Kościoła, zabierając głos w sprawie funduszków duchownych, unii, tolerancji, «ubezpieczenia wiary» itd. W r. 1792 wyjednał uchwałę Izby, przeznaczającą odpowiednie fundusze na wzniesienie 24 kościołów w Kijowskiem i Braclawskim. Późniejsze jednak wypadki przeszkodziły wykonaniu tej uchwały(...)* [26 s. 38, 39]. Biskup senator gorąco popierał Konstytucję 3 maja. W ustawie rządowej «upatrywał najpewniejszą rękojmię odrodzenia ojczyzny» [26; s. 39]. Wkrótce po ogłoszeniu konstytucji biskup senator wydał list pasterski 10 V 1791, w którym nakazywał modły w swojej diecezji na intencję nowej ustawy rządowej.

Wojewoda kijowski Józef Stempkowski wszedł w skład izby wyższej jesienią 1772 roku, po nominacji na kasztelanię kijowską, którą otrzymał głównie za lojalność wobec króla i skuteczność w tłumieniu buntów na Ukrainie (Stempkowski był dowódcą partii ukraińskiej i podolskiej). Piotr Ugniewski w swojej pracy podał, że kasztelan na sejmie w 1773 r. miał wystąpienie uzgodnione z królem [27; s. 114, 115]. Upřednio kasztelan wraz z podczaszym koronnym Feliksem Czackim uczestniczyli z eskortą rosyjską na sejmiku kijowskim w Żytomierzu. Powyższe okoliczności ugruntowały, jak podała Agnieszka Kamińska w biogramie senatora, jego pozycję przywódcy regalistów w województwie kijowskim. Rys biograficzny tegoż senatora dla okresu stanisławowskiego przedstawiony jest w literaturze przedmiotu w bardzo wąskim aspekcie [28; s. 385–392; 29; 30, s. 23–84; 31, s. 87–98; 32, s. 3–19; 33, s. 60–74; 34, s. 171–183]. Wojewoda kijowski nie mógł uczestniczyć w obradach Sejmu Czteroletniego z powodu ciężącego na nim procesu. Nie przeszkodziło mu to jednak w aktywnej działalności, polegającej na wpływaniu przez osoby zaufane na stanowiska sejmujących m. in. w sprawie dopuszczenia do senatu metropolitów unickich. Jeszcze na długo przed otwarciem sejmu tj. w styczniu 1788 r. Stempkowski przygotowywał sierpniowy sejmik poselski województwa kijowskiego. Podczas sesji sejmowej z 20 października, wraz z innymi członkami Departamentu Wojskowego złożył przysięgę [28; s. 389]. W związku ze wspomnianymi powyżej, ruchami chłopskimi na Ukrainie, Stempkowski wiosną i latem 1789 r.

zabiegał u króla o przysłanie na te tereny wojska koronnego. Jak podaje Agnieszka Kamińska (...) *Król obiecał wysłać wojsko i zarazem prosił Stempkowskiego, by zapobiegał wszelkim próbom powoływania milicji wojewódzkich i zawiązania przeciwnej sejmowi konfederacji; za utrzymanie spokoju w zagrożonych ruchami województwach podziękował później m. in. Stempkowskiemu i Szczęsnemu Potockiemu (...)* [28; s. 389]. Sprawa buntu na Ukrainie podejmowana na forum Sejmu Czteroletniego wiosną i latem 1789 r. to tak naprawdę kontynuacja starego sporu o władzę nad wojskiem i wykorzystywanie sprawy wołyńskiej w celu gromadzenia sił Rzeczypospolitej przez hetmanów [23; s. 215]. To ostatnie wyraża list króla do wojewody Józefa Stempkowskiego z 8 kwietnia 1789 r. (...) *od czterech miesięcy tak wiele zapowiadano o buncie chłopskim, jakoby właśnie chciano tego aby się chłopci domyślili buntu; tymczasem przyspieszono nawet uformowanie i nad proporcją etatu, zaciąg kawalerii narodowej. Jak prędko by najmniejsze podobieństwo buntu pokazało się, hetman będzie się brał do komendy, która będzie piękna przy tak licznym już zbiorze wojska w Ukrainie i na Wołyniu. Do tego gdy jeszcze zrobi się i złączy konfederacyjka, wtedy z tego wszystkiego urodzi się związek w wojsku, który hardo i groźno przemówi do sejmu (...)* A że wojsko powiększone znacznie samą kawalerią narodową, hetman po wszystkich sejmikach odtąd będzie po swojej woli robił posłów i deputatów, i będzie zatem panem absolutnym całej Polski i wolność zniknie(...) [3; s. 115–116].

Pomimo lojalności wobec króla senator nie krył swojej niechęci wobec planów sukcesyjnych, ostatecznie jednakże (...) *nie przeciwdziałal uchwaleniu poparcia dla nich w instrukcji sejmikowej z 16 XI; królowi donosił, że szlachtę straszono, iż w przypadku braku takiego laudum na polskim tronie zasiądzie Potiomkin (...)* [28, s. 389]. Jeszcze w trakcie trwania Sejmu Czteroletniego, w październiku 1791 r. Józef Stempkowski zrezygnował z urzędu wojewody kijowskiego. Urząd swój odsprzedał za 15 tys. dukatów bankierowi Protowi Potockiemu. Podczas listopadowych sejmików występował jeszcze w dawnej roli, gdyż jego następcą nie był jeszcze zaprzysiężony [28; s. 390]. Wspomniany Protazy Potocki kolejny wojewoda kijowski, bankier i przemysłowiec swoją

aktywność na forum parlamentarnym wykazywał głównie w dziedzinie finansowej.

Na Sejmie Czteroletnim dość sporą aktywnością wyróżniał się, w porównaniu z innymi senatorami prawobrzeżnej Ukrainy, kasztelan kijowski Józef Lubomirski. Kasztelanem kijowską otrzymał po swoim bracie Aleksandrze w połowie 1790 r., zatem swoją działalność na Sejmie Wielkim rozpoczął jako poseł województwa kijowskiego. Początkowo poparł on w sejmie opozycję, ale już wkrótce senator znalazł się w obozie stronników reform. Jak podaje autor biogramu kasztelana (...) *Dnia 2 V 1791 r. podpisał asekurację, której sygnatariusze zobowiązali się przeprowadzić nazajutrz w sejmie uchwalenie projektu Ustawy Rządowej. Lubomirski należał następnie do członków fundatorów Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji rządowej 3 maja(...)* [35; s. 28]. Swoje poparcie dla Konstytucji 3 Maja zaakcentował następnie senator w maju 1792, ofiarowując Rzeczypospolitej 4 armaty 6-funtowe. Podczas obrad Sejmu Czteroletniego kasztelan wypowiadał się także w sprawie reformy miejskiej. Jego postawę wobec realizacji reformy miejskiej chwalił go Hugo Kołłątaj w liście do Stanisława Augusta z 26 sierpnia 1791 r. [35, s. 28].

Reasumując powyższe zestawienia biogramów oraz udziału w obradach Sejmu Wielkiego senatorów prawobrzeżnej Ukrainy krystalizuje się kilka wniosków. Pierwszy jest taki, że poza wyjątkową inicjatywą Onufrego Morskiego kasztelana kamienieckiego działalność na polu parlamentarnym pozostałych wojewodów i kasztelanów dwóch województw: braclawskiego i podolskiego była znikoma. Zaznaczyć w tym miejscu wypada, iż pierwsze dwa lata (do listopada 1790 r.) obrad Sejmu Wielkiego aktywność Morskiego to aktywność posła. W związku z ostatnim stwierdzeniem nasuwa się wniosek, iż część senatorów prawobrzeżnej Ukrainy na Sejmie Czteroletnim zasiadała początkowo w roli posła. Podczas obrad Sejmu awans na urząd senatorski otrzymali: wspomniany powyżej Onufry Morski, który w 1790 r. został kasztelanem kamienieckim, podobnie Józef Lubomirski, początkowo poseł w 1790 r. Awansował na urząd kasztelana kijowskiego. Ponadto kasztelan braclawski Marcin Grocholski w 1790 r. został mianowany wojewodą braclawskim.

Większość senatorów prawobrzeżnej Ukrainy

przystąpiła do konfederacji sejmowej, jednocześnie na liście posła rosyjskiego Jakuba Bułhakowa wpisani zostali: wojewoda podolski Leonard Marcin Świejkowski, wojewoda wołyński Hieronim Janusz Sanguszko.

Wśród 17 zagorzałych oponentów Konstytucji 3 Maja znalazł się senator wojewoda wołyński Hieronim Janusz Sanguszko. Jednocześnie inny senator prawobrzeżnej Ukrainy – kasztelan kijowski Józef Lubomirski był członkiem fundatorem Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji 3 maja.

Aktywnością parlamentarną wykazało się

podczas Sejmu Czteroletniego województwo kijowskie. Głównie za sprawą senatora biskupa Kacpra Cieciszowskiego. Ciekawa i inspirująca do dalszych badań jest postawa polityczna wojewody kijowskiego Józefa Stempkowskiego. Osoba wojewody kijowskiego, aktywnego senatora, przywódcy regalistów w województwie kijowskim, wymaga kontynuacji wnikliwszych badań w oparciu o zachowane źródła. Niewątpliwie biografia Stempkowskiego wniosłaby wiele nowych ustaleń badawczych do problematyki roli senatorów prawobrzeżnej Ukrainy w okresie stanisławowskim.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Wielkopolska Biblioteka Sejmowa, *Diariusz Sejmu Czteroletniego*, www.wbc.poznan.pl;
2. *Dyaryusz Seymu Ordynaryjnego pod związkim Konfederacyi Generalney Obojga Narodow w Warszawie rozpoczętego roku 1788*, Warszawa Druk. Nadworna J. K. Mci i (...) Komisji Edukacji Narodowej 1790, T. 1, cz. I-II, T. 2, cz. I-II;
3. *3.Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z l. 1784 do 1792*, opr. B. Zaleski. »Rocznik Towarzystwa Historyczno- Literackiego w Paryżu« R. 1870–1872;
4. *Korespondencja z A. Deboli z lat 1791–1792* (wybór), ogł. J. Łojek: *Rok nadziei i rok klęski 1791–1792*.
5. *Z korespondencji Stanisława Augusta z posłem polskim w Petersburgu Augustynem Deboli*, wyd. J. Łojek, Warszawa 1964.
6. J. W. Bandtkie, *Rozprawy o prawie i sądownictwie karzącem i o urzędach w dawnej Polsce*, Warszawa 1958;
7. J. Lelewel, *Dostojności i urzędy*, [w:] tenże, *Polska, dzieje i rzeczy jej*, t. IV, Poznań 1856.
8. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885;
9. J. Błęszyński, *Spis senatorów i dygnitarzy koronnych (świeckich) z XVIII w.* Wydany jako dodatek do trzeciego tomu *Monografii historyczno-genealogicznych St. K. Kossakowskiego*, Warszawa 1872, s. 1–116.
10. *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Spisy, pod red. A. Gąsiorowskiego, Biblioteka Kórnicka, Kórnik, 1992;
11. S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej poł. XVII w.*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990;
12. *Urzędnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w.*, oprac. E. Janas, W. Klaczewski, Kórnik 2002;
13. *Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII w.*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007.
14. L. B. Namierowski, *The Structure of Politics at the Accession of George III*, 1929;
15. L. B. Namierowski, *England in the Age of the American Revolution*, 1930;
16. St. Kutrzeba, *Sejm Walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1923, s. 78.
17. *Kalendarzyk narodowy y obcy na rok ... 1792. ....*, Warszawa 1791, s. 309
18. Ł. Kądziela, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński w latach 1792–1793*, Warszawa 1993, s. 46.
19. D. Rolnik, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 - styczeń 1793)*, Katowice 2000, s. 163.
20. *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, K. Rolle, *Grocholski Marcin*, t. VIII, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959–1960, s. 587.
21. *PSB*, J. Nieć, *Czetwertyński-Światopełk Antoni Jan Nepomucen*, t. IV, Kraków 1938, s. 360.
22. *PSB*, A. Zahorski, *Morski Onufry*, t. XXI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 787–789.
23. K. Bucholc-Srogosz, *Sprawa wołyńska na Sejmie Czteroletnim, Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, t. VIII: *Migracje. Podróże w dziejach. Nowożytność*, red. M. Franz, K. Kościelniak, Z. Pilarczyk, Toruń 2014, s. 211–230.
24. *PSB*, E. Orman, *Sanguszko Hieronim Janusz*, t. XXXIV, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1992–1993, s. 485.
25. J. Wysocki, *Dzieje Kościoła w Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim* [w:] *Historia Kościoła w Polsce, T. II 1764–1945, Cz. I 1764–1918*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań, Warszawa 1979, wyd. Pallotinum, s. 63, 64.
26. *PSB*, M. Godlewski, *Cieciszowski Kacper*, t. IV, Kraków 1938, s. 38, 39.
27. P. Ugniewski, *Media i dyplomacja. Gazette de France o sejmie rozbiorowym 1773–1775*, Warszawa 2006, s. 114, 115.
28. *PSB*, A. Kamińska, *Stempkowski (Stępkowski) Józef Gabriel*, t. XLIII/3, Warszawa-Kraków 2005, s. 385–392;
29. M. Żurowski, *Monografia rodu senatorskiego Stempkowskich h. Suchekomnaty z pochodzenia wołyńsko-ruskiego*, Montreal 2012;

30. A. J. Rolle, *Straszny Józef*, w: tenże, *Wybór pism*, t. I: *Gawędy historyczne*, oprac. W. Zawadzki Kraków 1966, s. 23–84;
31. E. Iwanowski, «Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy Przyniesione: Rozdział VI Stempkowski, regimentarz, wojewoda kijowski i jego stryjeczni wnukowie», tom 2, Kraków, 1901, s. 87-98;
32. T. Srogosz, *Początki kariery wojskowej Józefa Gabriela Stempkowskiego (do 1772 roku)*, «Mars», t. 8, Warszawa Londyn 2000, s. 3–19 (przedruk ukazał się w: «Pivdiennyj Archiv», t. 3, Chersoń 2001, s. 117–135);
33. T. Srogosz, «*Straszny Józef*» – *gienierał Józef Gabriel Stempkovskij i jogo borotba z hajdamakami v 1768–1771 rr.*, «Kiiivska Starovina», Kiiiv 2005, nr 2 (362), s. 60–74.
34. T. Srogosz, *Początki budowy stronnictwa królewskiego na Ukrainie przez Józefa Gabriela Stępkowskiego (koniec lat sześćdziesiątych – początek siedemdziesiątych XVIII w.)*, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2006, R. 5, nr 1 (9), s. 171–183.
35. *PSB, Jerzy Kowecki, Lubomirski Józef, t. XVIII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 28.*

Бухольц-Срогош К., Академія імені Яна Длугоша, м. Ченстохова, Польща

ПОСЛИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЧОТИРИРІЧНОГО СЕЙМУ

Головною дослідницькою проблемою цієї розвідки є порівняльний аналіз поглядів послів Правобережної України під час зібрань Чотирирічного сейму виходячи з їх етнічної приналежності (походження). Нами досліджено: єпископа Київського та послів (воєводи і капелани) чотирьох воєводств: Подільського, Брацлавського, Волинського і Київського.

Ключові слова: Чотирирічний сейм; Україна.

Бухольц-Срогош К., Академія ім. Яна Длугоша, г. Ченстохова, Польща

ПОСЛЫ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ ВО ВРЕМЯ ЧЕТЫРЕХЛЕТНЕГО СЕЙМА

Главной исследовательской проблемой данной работы есть сравнительный анализ взглядов послов Правобережной Украины во время заседаний Четырехлетнего сейма исходя из этнической принадлежности (происхождения). Нами исследовано: єпископа Киевского и послов (воевод и капелланов).

Ключевые слова: четырехлетний сейм; Украина.

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.;*

д-р іст. наук, професор Котляр Ю. В.

© Bucholc-Srogosz K., 2016

Дата надходження статті до редколегії 28.09.2015